

טובים השנים מן האחד על משנתו הדיאלקטית של הרב סלוביצ'יק

נתן דביר

סדר פרקים

מבוא

- א. "אחת שאלתי".
- ב. "היום לעשותם ומחר לקבל שכרם".
- ג. דוגמאות מהספרים.
- ד. סיכום.
- ה. ביבליוגרפיה.

מבוא.

רגילים אנחנו שמחברים בספריהם מציגים לנו דמות מסוימת, כדי להמחיש לנו את בעיותיו של האדם, את כישלונותיו במלחמתו עם היצר הרע, וכן את הניצחונות שלו במלחמה זו. הדמות - הזאת לפעמים היא ריאלית, כמו בספרים על גדולי ישראל כגון ר' אריה לויין, או דמות דמיונית כמו בסיפוריו של ר' נחמן מברסלב. הצגת הדמות מאפשרת לקורא להזדהות איתה, כביכול, לראות ולהעריך את עצמו ואת מעשיו מן הצד. יש בכך תועלת רבה, כיוון שבדרך כלל אדם נוטה להצדיק את עצמו ואת מעשיו, ואין לו אפשרות לבחון אותם בצורה אמיתית ללא נגיעות ואינטרסים. לכן כאשר אדם מסתכל על עצמו מן הצד, הרי הוא מנטרל את הנגיעות הללו ורואה את עצמו באור אמיתי יותר ועל ידי כך משפר את התנהגותו ואת מעשיו וזוכה לחיי העולם הבא.

הרב סלוביצ'יק לרוב לא עוסק בתוכחות מוסר בספריו אלא לוקח על עצמו משימה, והיא: להסביר את התנהגות האדם - יהודי ירא שמיים מבחינה השקפתית - מחשבתית. הוא נכנס לעולם של תפיסות שונות ומשונות, השקפות שהסתובבו בעולם לפני אלפי שנים, בזמן הפילוסופים היוונים ותלמידיהם ועד אחרוני הוגי דעות יהודים ולא יהודים. אם ננסה לבחון את כלי ההמחשה שהרב משתמש בהם נוכח לדעת שיש כאן משהו חדש באופן היצירה המחשבתית. במקום אותה דמות להזדהות שכבר התרגלנו למצוא בספרות המוסר, נראה כאן שתי דמויות, שני

אנשים שונים בדרך כלל במהותם, בתפיסתם ובהתנהגותם. ניתן לחשוב אולי שגם זה לא חדש, אלא כמו שאמרו החכמים: "אין הדבר ניכר אלא מתוך הפכו". כלומר, כדי שנדע שטוב הוא אכן טוב ועד כמה הוא טוב, לפעמים הכי כדאי שנראה את הרע, ומיד כל הדברים יעמדו על מקומם. אם כן שני גיבורים אחד חיובי – הצדיק, ואחד שלילי – הרשע, כשהם ביחד נותנים אפשרות לקורא לראות את הדברים באור ברור יותר... לא כן אצל הרב סולובייצ'יק. אין כאן גיבור אחד חיובי וחברו השלילי, אין כאן צדיקים ורשעים, אבל יש כאן שתי תפיסות של המציאות, ושתייהן – אמת.

"אחת שאלתי"

ממכירים אנו אחד מהמושגים בחסידות, ששמו "צער השכינה". הקב"ה היטיב עם ברואיו וברא את העולם בחסד וברחמים, הצטמצם והכניס את שכינתו לתוך החומריות של העולם הזה. על אף הניגוד ואי ההתאמה בין השכינה, שהיא רוחנית, לבין העולם הזה שכולו חומר, הוריד הקב"ה את שכינתו לעולם. זאת כדי שהנשמה בהגיעה לטרקלין, לאוצרות של הנאת הקדושה לא תתמלא בושה וכלימה על זה שמקבלת אותה חנם, והנה נתון לה ה"פרוודור" – שבעים שנה של צער ויגיעה, שהם כביכול מהווים השתדלות צנועה להיותה ראויה לקבל את ההנאה הזאת. אך נבחן מיד, שאותם שבעים שנות חיים בעולם הזה מלאים עוונות והרס ו- "טוב לו לאדם שלא נברא". אך הקב"ה ברוב חסדיו ממשיך לתת לנו הזדמנות להשתפר, לחזור בתשובה, לתקן את ההרוס ובכך להצדיק את בריאת העולם. ובינתיים השכינה ב"צער", ו"איש הישר בעיניו יעשה". והנה, רואים אנו בבירור אפסות חיי העולם הזה לעומת התכלית, שהיא העולם הבא, שם הנשמה נפגשת עם קונה, ו"צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם", וכל אחד מקבל לפי מעשיו. היטיב לצייר זאת הרמח"ל בספרו "מסילת ישרים", שהעיקר הוא דווקא העולם הבא, והעולם הזה הוא רק ה"פרוודור", רק ההכוונה לקראת התכלית.

בספרו "איש ההלכה" קורא הרב סולובייצ'יק לגישה זו, שעיקרה הוא העולם הנבדל - "הגישה הטרינסצנדטית". לפי הגישה הזאת ניתן לצייר את העולם הזה והעולם הבא כשתי מדרגות, כשהעולם הזה נמצא למטה ובראש עומד העולם הבא.

החסידות, או באופן כללי יותר הגישה הקבלית, עוסקות בחיפוש אחר "הניצוצות" – "בנות הקול" של העולם הטרינסצנדטי. ניתן להביא מספר דוגמאות של גישה טרינסצנדטית לחיים בעולם הזה.

בין שבעת ימי השבוע ישנם ששה ימים של החול, של צער ויגיעה. לעומתם בקומה נפרדת עומדת השבת. "מעין עולם הבא יום שבת יום מנוחה". השבת אינה עוד יום מימי השבוע אלא עולם בפני עצמו מבחינה מהותית. חותם העולם הבא נסוך על פניה. אין רואים בשבת יום שונה משאר ימי השבוע רק מבחינה הלכתית, או בזה שהיא משמשת לצבירת כוחות חדשים – פיסיים ורוחניים, אלא רואים בה צינור לעולם הבא, שאף שם אין מלאכה.

דוגמא נוספת היא "רבי בעיני חסידיו". אין אותו רבי סתם אדם שיודע קצת יותר מחבריו אלא הוא "מלאך שירד לעולם הזה". ידועים הויכוחים הקשורים לאמונה מוחלטת ברבי עד כדי התבטלות מוחלטת כלפיו מצד חסידיו. הברכה שלו, ה"שיריים" – אף הם צינור לעולם הבא.

וכן ביחס לקיום המצוות. אין הם חלק אינטגרלי מהחיים החומריים, כי אם קרני אור שצצות מעולם האמת ומחברות אותנו לרוחניות, וכך אנחנו נמלטים מן הכאוס החומרי.

וכן "טבילה במקווה טהרה". הרי בזמננו, שכולנו טמאים ואין הכרח מצד ההלכה לשמור על הטהרה, מקווה קיבל ערך חדש בתור אמצעי להיטהרות נפשית מטומאת החטאים, ואף בכך להתקרב "לעולם שכולו טהור".

דוגמא נוספת היא אחד היסודות בתורת החסידות, והוא- "להיות בשמחה תמיד". מהו איפה המקור לאותה השמחה בתוך האפרוריות של חיי עולם הזה? והנה, מלמדים אותנו שעל אף כל הצרות העוברות עלינו, חייבים אנחנו לשמוח על עצם היותנו בנים לה', ועל כך שלכל ישראל יש חלק לעולם הבא. אכן זוהי סיסמתה של "הגישה הטראנסצנדטיית". "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש" – לגאול את הגוף מחומריותו ולהיות כל הזמן מחובר לרוחניות – האור של העולם העליון.

"היום לעשותם ומחר לקבל שכרם".

והנה הרב סלוביצ'יק מציג גישה חדשה. (אין כוונתי לומר שהוא המציא אותה, והרי "אין חדש תחת השמש", אלא היא חדשה לעומת מה שתיארנו בפרק הקודם, שם דיברנו על דברים שבד"כ מקובלים על דעתנו.) אכן, יש שני עולמות – העולם הזה והעולם הבא. אך אין זה אומר שהעולם הזה אפסי וכל כולו בטל לעומת העולם הבא. לא ולא! "יפה שעת אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא"² הקב"ה ברצונו ברא את האדם על כל חולשותיו ומגבלותיו, עם שני יצריו, ונתן לו תורה ומצוות, כדי להראות את הדרך ילך בה. התורה, שהיא הרוחניות, ניתנה דווקא בעולם הזה, והנה אף המלאכים הודו למשה רבנו, שהתורה מקומה דווקא בעולם הזה. הרי לא שייכות מצוות כמו כיבוד אב ואם ושמירת שבת בעולם המלאכים, כשאינן שם לא אבות, לא אמהות ולא מלאכה.

לפי גישה זו בהיות השכינה שרויה בתוך החומר, אין יותר "צער שכינה", שהרי אין היא נאלצת להישאר בתוך החומר כדי "להיטיב" לברואים, אלא זהו המצב האידיאלי, שהקב"ה ברצונו הוריד את שכינתו למטה. אף אנחנו על ידי קיום המצוות מורידים את השכינה, ומדמים את העולם הזה לעולם העליון בהתמלאו ברוחניות³. הרבה הרב סלוביצ'יק להביא דוגמאות, כדי להראות לנו את חשיבותו העצמית של העולם הזה.

הגאון מוילנא לפני מיתתו אחז בציציותיו, בכה ואמר, שהנה, כאן בעולם הזה בפרוטה אחת ניתן לקיים מצות הבורא, ואילו שם אין כלל וכלל קיום אף מצווה אחת. ועוד, פעם קנה הגאון מוילנא הדסים מהודרים מאישה אחת. ביקשה האישה

תמורתם את השכר שהוא יקבל בעולם הבא על קיום מצווה זו. נענה הגאון לבקשתה ושמח מאוד באותה השנה, שיצא לו לקיים מצווה לשמה, שלא על מנת לקבל פרס⁶. כלומר, אף במקרה הזה, יוצא שהגאון החשיב יותר את קיום רצון הבורא מהשכר שהוא יקבל בעולם הבא.

ללא כל ספק קיים עניין רב בנושא מהזי מטרת קיום המצוות, אך נחזור לענייננו. אין אנחנו לפי גישה זו רואים את העולם בצורת פירמידה, כאשר התחתון מתבטל כלפי העליון אלא יש כאן שני עולמות שווים בערכם – העולם הזה והעולם הבא. כל אחד עם החוקים שלו. האחד, הוא מקום קיום המצוות. לא כדי שיהיה לנו שכר בעולם הבא, אלא כדי לעשות רצון אבינו שבשמיים, כדי לקיים את התורה שכל כולה בנויה על היחס בין החומר והרוח וכלל לא שייכת לעולם הבא. ואף ששם מגלים לנו רזים של כל מצווה ומצווה⁷, הרי לא נוכל לקיים אפילו אחת מהן.

מאידך, ישנו העולם הבא. כאשר הנשמה לאחר היטהרות תחזור ליצורה כמו שבת מלך חזרת לאביה לאחר שנים רבות של טלטולים ב- "מדינת הים". האם יש דבר טוב יותר מהתחברות מחדש של כל בני המשפחה?! האם יש דבר טוב יותר מקרבה לה' יתברך ומהנאה מ"זיו שכינתו"?!
אותה ההסתכלות של "שני דינים" שייכת בכל תחומי החיים. בכל מקום שאנחנו מחפשים את האמת שבדברים, נראה שאין הדברים פשוטים, אלא תמיד נוכל למצוא את "שני הצדדים שבדבר".

דוגמאות מהספרים.

הבה נפתח את אחד הספרים היותר מפורסמים של הרב סולוביצ'יק: "על התשובה". והנה, המאמר הראשון נקרא "כפרה וטהרה". כבר הכותרת מרמזת שאין הדברים חד גוניים. בתחילת המאמר, מרחיב הרב בפנינו את המושגים של "כפרה ו-טהרה". החטא פועל שתי פעולות מקבילות: מחייב ומטמא את החוטא. אין אחת הפעולות יותר חשובה ומשמעותית מהשניה. שתיהן שוות בעינינו וזוכות לאותה התייחסות מצידנו. אין החקירה הזאת עיונית בלבד, אלא היא מוצאת השלכה ישירה בהלכה למעשה.

"לפי דעת רבי (יומא פ"ד, ב') עיצומו של יום כיפור מכפר גם בלי תשובה לשבים ולשאינם שבים. השאלה נשאלת: אם יהודי חטא ועבר עבירה הפוסלת אותו לעדות, האם יהיה כשר לעדות, בלי תשובה, למחרת יום הכיפורים? התשובה היא: לא. הכפרה רק מעבירה את העונש. "הכופר" מגן נגד הזעם וחרון האף. אבל האישיות נשארת בטומאתה וטומאה אפשר להעביר רק בטבילה שהיא התשובה השלמה. כפרה אכן יש בלי תשובה. אך אין טהרה בלי תשובה."⁷

אין אלה שני רעיונות בלבד, כי אם קריטריונים מעשיים לקביעת הדין, לא רק בעולם המוסר, אלא אף בעולם הלכה למעשה. עדים אנו לתופעה שאין אחד

הקריטריונים האלה מועדף, אלא שניהם באים ומשלימים אחד את השני, וביחד הם מגלים את האמת.

נשאל נא מהי דעת הרב סולוביצ'יק בנוגע לדמות הרב - מורה בישראל. נתפלא לראות אף כאן שהדברים מורכבים משתי חוליות.

"הרב - שחותמו-מלכות פונה אל מוחו של אדם. הוא מורה הלכה עיונית והלכה שימושית כאחת. מלמד הוא לתלמידים כיצד לחדור לעומק המושגים, כיצד למיין ולסווג, כיצד לישר הידורים וליישב סתירות במקורות ובדעות, כיצד להכניס שיטה וסדר בדברים, להסיק מסקנה, לנתח ולהגדיר. בקצרה, הוא מלמד אותיות התורה, סוד הצירוף של אותיות למילים, מילים למשפטים, משפטים לפרקים ולסדרים שלמים. אור גדול שופע מן הרב שחותמו - מלכות. הוא תובע בהירות ודייקנות בהבחנת הדברים. הרמב"ם, הגאון מוילנא, רבי חיים מבריסק היו נציגי המסורת של הרב - שחותמו - מלכות-פאר - אכסלנס. כולם נשאו ונתנו ונשתעו עם המוחות, והאמצעי למשאם ומתנם שימשה מילה. האינטלקט אינו מבין דבר חוץ מן המלה.

הרב - שחותמו כהונה- או קדושה עוסק אף הוא בלימוד אותיות התורה, בפענוח סוד החיבור של אותיות למילים, למשפטים, לפרקים ולסדרים. אלא בשעה שהרב - שחותמו מלכות ענינו באותיות שבנגלה ובמוחש בגופה של התורה, מרכז הרב שחותמו קדושה את עיונו שבמוסתר ושבמופשט, בנשמתה של תורה. שכן התורה בדומה לאדם יש בה מהויות שניהם - לפי דברי הזוהר - גם גוף מוחשי, שהרכבו משטר מחשבה ושולחן ערוך מוסרי - דתי, וגם הנשמה, חיים פנימיים שופעים שניתנים להרגשה ולא להבנה."*

אין אידיאל אחד, מעולם לא היו רבנים מתייחסים לאחת משתי קטגוריות אלה. הרב סולוביצ'יק בעצמו מציין בהמשך המאמר שלו, שבעולם הישיבות הליטאיות יותר היו רבנים - שחותמם - מלכות. בתנועה החסידית, לעומת זאת בדרך כלל היו רבנים - שחותמם - קדושה, אלא שיש כמה חסידויות שהלכו בדרך הראשונה, כגון חב"ד, גור, סוכוצ'וב וראדז'ין.⁹

בנוגע לתפיסה דתית, כלומר תפיסת המציאות לאור הדת פוגשים אנו באיש הדת ואיש הדעת.¹⁰

איש הדת הרי הוא איש דת כללי המאופיין בכך, שהוא מתייחס לעולם בהשקפה טרנסצנדנטית וכל כולו עסוק בתעלומת העולם. אין הוא מנסה לפתור אותה ולגלות חוקים וכללים של ההווה, אלא רק מסתכל בה ומגלה סודות כמוסים חדשים שטמונים בה.

לעומתו איש הדעת אינו סובל שום דבר בלתי מובן, בלתי מסודר. כל חייו הוא עסוק בחקירת העולם. הוא עסוק רק בעולם שלפניו בגילוי חוקיו וכלליו, כדי שבסוף

מלאכתו יהיה גלוי ופרוש לפניו, ולא תישאר שום פינה חשוכה, שלא הובחנה על ידו וסודרה ומוינה לאחד הכללים.

היכן נמצאת האמת שאנו מחפשים, האם באיש הדעת או באיש הדת? האם התורה שלטו היא חידה כמוסה שלא ניתנת לחקירה וניתן רק לתהות על יופייה, או שמא כל מצוותיה, חוקיה וטעמיה פרושים לפנינו וניתנים לחקירה עד הפרטים הכי קטנים על ידי שכלינו?

והנה, יש כאן דמות שלישית שהתמזגה משתי הדמויות הקודמות, אך אינה אף אחת מהן והיא – "איש ההלכה".

איש ההלכה כל חייו עסוק בחקירת התורה, וכמה שהוא מתקדם בפועלו הוא מגלה יותר ויותר חידות בתורתנו הקדושה. מצד אחד כל עיסוקו בעולם הזה, כי זהו מקום התורה, של קיום המצוות על הלכותיהן, אך ודאי הוא מודה שיש גם עולם עליון, שכולו טוב, כולו ערוך, צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנים מזיו השכינה.

איש ההלכה הוא דוגמא להתמזגות של שתי גישות, שבכל אחת מהן יש אמת מסוימת בתפיסת המציאות. וכתוצאה מהתמזגות זאת מגיעים אנו אל האמת השלמה על כל מורכבותה, רב-גוניתה ויופייה.

דוגמא נוספת ואחרונה בסקירה שלנו היא יחסינו כלפי הקב"ה.¹¹ ישנן שתי מצוות ששייכות לעניין זה: מצוות היראה ומצוות האהבה. מצד אחד כתוב: "...את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם"¹² היראה מסמלת נסיגה, רתיעה מפני ה'. מצד שני כתוב: "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך"¹³. האהבה היא התקרבות, כיסופים כלפי ה'. כיצד ניתן אפוא ליישם את שני הדברים האלה ביחד גם כאן באה לעזרתנו ההלכה בצורת המצווה להידמות לה' יתברך. מחד, על ידי קיום מצווה זו "והלכת בדרכיו", אדם מאמץ לעצמו את מידותיו, יתברך. היש התקרבות לה' גדולה מזו? ומאידך, את המצווה הזו האדם מקיים מתוך פחד ואימה, מתוך התבטלות מוחלטת כלפיו, כמו העבד לפני רבו וכמו הברייה לפני בוראה.

סיכום

"כאייל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלוקים". חיפשנו את האמת. שאלנו מהי, כיצד ואיפה ניתן לגלותה. עלינו אל עולם המלאכים וירדנו אל התחתית של עולם החומר, והנה – "לא בשמיים היא ולא מעבר לים". רבי חיים איש בריסק, בעיצומה של תקופת ההשכלה פיתח את שיטתו החדשה "שיטת חקר ההלכה"¹⁴ הקרויה בעולם הישיבות "צווי דינים". הרב סלוביצי'ק, נכדו, נשאר נאמן לו ופיתח אותה אף בתחום ההגות. אין סוף לתחומים שנכנס אליהם הרב סלוביצי'ק עם אמת מידתו הדיאלקטית איש הגורל ואיש היעוד¹⁵, איש יום הזיכרון ואיש יום הכיפורים¹⁶, אירוסין ונישואין¹⁷, כפרה וטהרה – כל אלה הן דוגמאות מעטות מתוך עשרות המושגים היוצרים רשת מחשבה דיאלקטית החובקת... והמחשבה הדיאלקטית החובקת את כל העולם.

בכל מחלוקת העולה מדף הגמרא אפשר למצוא מחלוקת עקרונית, ששורשיה נעוצים בהשקפות עולם שונות. הרי בכוח שיטה זו להחיות את הלימוד, לעורר את העניין ולהפיק הרבה הנאה קדושה, שהיא מעין עולם הבא. "תורה ציווה לנו משה מורשה קהילת יעקב, אל תקרי מורשה אלא מאורשה"¹⁸ היינו שהתורה מצד אחד מורשה לנו מאבותינו, ומצד שני, צריך להשקיע הרבה ולהתאמץ כדי לגלות את האמת של התורה, כאן בעולם הזה. לעשות רצונו יתברך על ידי עבודתנו כעבדים לפני המלך וכבנים לפני האב.

ביבליוגרפיה

- א. הרב סולוביצ'יק "איש ההלכה - גלוי ונסתר", הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית.
- ב. הרב סולוביצ'יק "דברי הגות והערכה", הוצאת "ספרית אלינר".
- ג. הרב סולוביצ'יק "על התשובה", הוצאת "ספרית אלינר".
- ד. הרב סולוביצ'יק "איש האמונה", הוצאת "מוסד הרב קוק".

מקורות

1. מסילת ישרים לרמח"ל פרק "ביאור חובת האדם בעולמו". ובעניין מושג "צער השכינה" הסתמכתי על מה שכתב הר' סולוב' בספר "איש ההלכה" הוצאת ההסתדרות הציונית עמ' 49.
2. מסכת אבות פ"ד מ' י"ז.
3. ר' סולובי' "איש ההלכה - גלוי ונסתר" הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית, עמ' 46 ועוד.
4. שם עמ' 36.
5. מסכת אבות א' ג'.
6. חגיגה י"ד. וביתר ביאור "נפש החיים" שער ד' פרק כ"א.
7. הרב סולובי' "על התשובה" הוצאת ספרית אלינר עמ' 18.
8. "דברי הגות והערכה". הוצאת ספרית אלינר עמ' 202.
9. שם.
10. "איש ההלכה - גלוי ונסתר", מתחילת הספר.
11. מאמר "ובקשתם משם" מתוך הספר "איש ההלכה - גלוי ונסתר".
12. קהלת יב' יג'.
13. דברים ו' ד'.
14. עוד על שיטתו של ר' חיים מבריסק במאמר "מה דורך מדוד" פרק ג'.
15. "קול דודי דופק".
16. שם.
17. ברכות נ"ז.